

4. ders: İçerik

Söyleyiş sesbilimi

Ötümlü ve ötümsüz sesler

Genizsil ve ağızsıl sesler

Söyleyişin yeri (seslerin çıkış yeri)

Ünlüler

Ünsüzler

Sesbilim abecesi

Görevsel sesbilim

Sesbirim nedir ?

En küçük çiftler

Ayırıcı özellikler

- ÖTÜMLÜ VE ÖTÜMSÜZ SESLER (Voiced / Voiceless Sounds)

- Ötümlülük, **titreşme** (vibrasyon) ile ilgilidir. Bir ses eğer titreşiyorsa ötümlü, titreşmiyorsa ötümsüzdür. Örneğin iki kulağımızı da parmaklarımızla kapatıp “z-z-z-z-z” dersek (bu diğer ötümlüler için de geçerlidir) titreşmeyi hissedebiliriz. Türkçedeki ötümlü ve ötümsüz sesler aşağıda listelenmiştir:

- ÖTÜMLÜ SESLER → b, c, d, g, j, l, m, n, r, v, y, z

- ÖTÜMSÜZ SESLER → ç, f, h, k, p, s, ş, t

- **ötümlü**

- bas

- can

- del

- gaz

- zil

- **ötümsüz**

- pas

- çan

- tel

- kaz

- sil

-

-

-

-

-

- Fısıldadığımız zaman, kullandığımız tüm sesler ötümsüz olarak çıkmaktadır.

Genizsil ve ağızsıl sesler

- /p, t, k, s/ ve /b, d, g, z/ seslerini oluşturan gruptan ilkindeki tüm sesler ötümsüz, ikincisindekiler de ötümlü olmakla birlikte, yani bunlar ötümlülük açısından aynı özellikleri paylaşmalarına karşın, her iki gruptaki sesler de diğerlerinden farklıdır; yani, örneğin, b ve d seslerini birbirinden ayırabiliriz. Bu, bu seslerin benzer özelliklerinin yanında ayırıcı özelliklere de sahip olduğunu göstermektedir. Bu özelliklerden biri de genizsil ya da ağızsıl olmaktır.
- m ve b seslerinin her ikisi de ötümlüdür. Öyleyse bunları ayrı sesler olarak tanımamızı sağlayan özellikleri nelerdir?
- m genizsil bir sestir. Bu sesi çıkarttığımızda hava yalnızca ağızdan değil, aynı zamanda burundan da çıkar.

Söyleyişin yeri

Dildeki tüm sesler bir yandan bazı seslerle benzer özellikleri paylaşarak aynı grupta yer almakta, bir yandan da diğer seslerden ayırıcı özellikler taşımaktadır. Bu nedenle bütünüyle aynı özelliği taşıyan iki ayrı ses bulunmamaktadır.

Ünlüler

Çene açısının durumuna göre

- **Geniş:** a, e, o, ö
- **Dar:** ı, i, u, ü

• Dudakların biçimine göre

- **Düz:** ı, i, a, e
- **Yuvarlak:** o, ö, u, ü

• Dilin devinimine göre

- **Arkadil:** ı, a, o, u

• öndil

- Yuvarlak: ö, ü

- Düz: e, i

•

•

Ünsüzler

- **ÇIKIŞ BIÇİMLERİNE GÖRE**
- patlamalı (plosive): b, d, g, p, t, k
- genizsil (nasal): m, n
- çarpmalı (rolled): r
- yan daralma (lateral): l
- sürtünücü (fricative): c, ç, f, h, j, s, ş, v, y, z
- **ÇIKIŞ YERLERİNE GÖRE**
- çift dudak (bilabial): b, p, m
- dudak-diş (labiodental): f, v
- dilucu-dişardı (dental): d, t
- dilucu-dişeti (palato-alveolar): n, r, s, z
- dil-öndamak (alveo-palatal): c, ç, j, ş, y
- dilucu-öndamak (apical/palatal): l
- dil-artdamak (velar): k, g
- gırtlak (glottal): h
- **SES TELLERİNİN TİTREŞİMİNE GÖRE**
- ötümlü (voiced): b, c, d, g, j, l, m, n, r, v, y, z

Sesbilim abecesi

Uluslar arası Sesbilim Abecesi: Çeşitli dillerin çeşitli sesleri ve bu seslerin allofon adı verilen farklı biçimleri bulunmaktadır. Sesbilim abecesi bu seslerin yazıya çevrilmesinde kullanılmaktadır.

sebirim

- Bir sözcüğü bilmek, hem bu sözcüğü oluşturan sesleri tanımak hem de bu seslerin birleşmesiyle oluşan ilgili sözcüğün anlamını bilmek demektir. Örneğin, *sel* sözcüğü ile karşılaşan bir Türkçe konuşuru, bir yandan bu sözcüğü oluşturuocu seslerine parçalayarak /s.e.l/ seslerinden oluştuğunu bilmekte, bir yandan da anlamını anlayabilmektedir.
-
- Buna karşın, aynı konuşucu *kel* ya da *yel* sözcüklerinin *sel*'den hem sesbilgisi hem de anlam açısından farklılığını da bilmektedir. Bunun kanıtı, bu üç sözcüğü rahatlıkla ayırabilmesidir. Konuşucu ya da dinleyicinin bu yetisinin altında, diline ilişkin sesbilgisi ve anlam özelliklerini bilmesi yatmaktadır.
-
- sel / kel / yel
-
- Yukarıdaki üçlüye dikkat ettiğimizde, bunlar arasındaki tek farkın başlangıç sesleri olduğunu görürüz. Yani, bu sözcüklerin farklı anlamda olmalarını sesbilimsel olarak gösteren tek özellik, başlangıç seslerindeki farklılıktır. İşte bu farkı yaratan, adına **sebirim** (phoneme) dediğimiz ve “dilde anlam ayırıcı en küçük birim” biçiminde tanımlanan dilsel olgudur.
-

En küçük çift

- Sesbirimleri ayırmanın en temel yolu, bir sözcüğün bir sesinin değiştirilmesiyle anlamında değişip değişmediğini belirlemek, yani başka bir sözcüğün oluşup oluşmadığına bakmaktır. Bu biçimde **ikili karşılık** oluşturulacak biçimde yan yana getirilen sözcük çiftlerine **en küçük çiftler** (minimal pairs) denmektedir.

•

- sel / kel ← en küçük çift
- sel / kal ← en küçük çift değil
- baş / aşk ← en küçük çift değil
- dar / ard ← en küçük çift değil

•

Tabii ki, /b/ ile /k/'nin karşılık oluşturduğu en küçük çiftler vardır:

•

- baş / kaş

•

Yukarıdaki çözümleme, Türkçede /s/, /k/ ve /b/ seslerinin birer sesbirim olduğunu ortaya çıkartmaktadır.

- En küçük çiftlere ek olarak **en küçük küme**'ler (minimal set) de vardır:

•

- baş / kaş / yaş

•

Bu örnek, /b/, /k/ ve /y/ seslerinin sesbirim olduklarını gösterir.

•

- Bir dildeki sesbirimler, tüm sesbilgisel özelliklerce belirlenemeyebilir. Örneğin, Türkçede 'açıklı/kapalılık' anlam ayırıcı bir özellik değildir; dolayısıyla sesbirimleri belirlemek amacıyla kullanılamaz:

•

- yel (açık /e/) / yel (kapalı /e/)

•

- Sesbirim ayrımı yalnızca anlamlı iki sözcük ile kurulan çiftlerle yapılmaz. Bir sözcüğün bir sesini başka bir ses ile değiştirdiğimizde oluşan sözcük anlamsız da olsa, bu ikisi en küçük çift oluşturur, çünkü anlamın ortadan kalkması da yine bir anlama işaret etmektedir:

•

- ayak / abak